

IQTISODIY O'SISHNING ENDOGEN NAZARIYASI

Normuminov Salohiddin Sohibjomovich

Alfraganus University

Iqtisodiyot (tarmoqlari va sohalari) fakulteti

Iqtisodiyot (tarmoqlari va sohalari) yo'nalishi

Talabasi

Annotatsiya. *Iqtisodiy o'sishning endogen nazariyasi zamonaviy makroiqtisodiyotning dolzarb yo'nalishlaridan biri bo'lib, iqtisodiy taraqqiyot omillari jamiyatning ichki resurslari va mexanizmlariga tayanishini asoslaydi. Mazkur nazariyaga ko'ra, iqtisodiy o'sishga faqat kapital jamg'arilishi yoki tashqi investitsiyalar emas, balki bilimlar iqtisodiyoti, innovatsiyalar, ilmiy tadqiqotlar, inson kapitali va texnologik yangilanish kabi ichki omillar ta'sir ko'rsatadi. Endogen yondashuv iqtisodiy rivojlanishning uzluksizligi va samaradorligini ta'minlashda davlatning institutsional roli, ta'lim va ilm-fanni qo'llab-quvvatlashning ahamiyatini ta'kidlaydi. R. Barro, P. Romer, R. Lukas kabi iqtisodchilar tomonidan rivojlantirilgan bu nazariya iqtisodiy o'sishni rejalashtirishda ichki imkoniyatlarni safarbar etish konsepsiyasini ilgari suradi. Endogen o'sish modeli korxonalarda innovatsion faoliyatni rag'batlantirish, raqobatbardoshlikni oshirish, intellektual salohiyatni kengaytirish, axborot texnologiyalarini rivojlantirish orqali milliy iqtisodiyotning barqaror o'sishiga erishish mumkinligini ta'kidlaydi. Ushbu nazariya hozirgi globallashuv sharoitida iqtisodiy siyosatni shakllantirishda, ayniqsa, rivojlanayotgan davlatlar uchun yangi strategik yondashuvlarni ishlab chiqishda muhim nazariy-amaliy asos yaratadi.*

Kalit so'zlar: *endogen o'sish nazariyasi, innovatsiyalar, inson kapitali, iqtisodiy siyosat, ilmiy tadqiqotlar, texnologik rivojlanish, barqaror iqtisodiy o'sish, bilimlar iqtisodiyoti, investitsiya, makroiqtisodiy model.*

Iqtisodiy o'sish iqtisodiy fan va davlat boshqaruvida eng dolzarb masalalardan biridir. An'anaviy neoklassik makroiqtisodiy nazariyalar o'sishni

asosan tashqi omillarga, xususan, texnologik rivojlanishning exogen (tashqi) manbalariga bogʻlagan boʻlsa, endogen nazariya iqtisodiy oʻsish jarayonini ichki, iqtisodiyotning oʻzidan kelib chiqadigan omillar orqali tushuntiradi. Endogen nazariyaga koʻra, texnologik taraqqiyot, innovatsion jarayonlar va inson kapitali iqtisodiy oʻsishning asosiy dvigatelidir. Shu bilan birga, jamiyat va davlatning siyosiy-iqtisodiy qarorlari oʻsish surʼatlariga bevosita taʼsir koʻrsatadi.

Anʼanaviy neoklassik makroiqtisodiy nazariyalar oʻsishni asosan tashqi omillarga bogʻlagan. Bu nazariyaga koʻra, texnologik taraqqiyot iqtisodiy oʻsishning tashqi, yaʼni exogen manbai boʻlib, davlat va jamiyatning ichki siyosiy-iqtisodiy faoliyatiga bogʻliq emas edi. Shu nuqtai nazardan, ishlab chiqarish, sarmoya va ishchi kuchi oʻsish surʼatlarining asosiy determinantlari sifatida qabul qilinar edi.

Biroq XX asr oxiri va XXI asr boshida iqtisodiy oʻsishni tushuntirishda yangi yondashuvlar paydo boʻldi. Endogen nazariya, yaʼni ichki oʻsish nazariyasi, iqtisodiy oʻsish jarayonini iqtisodiyotning oʻzidan kelib chiqadigan omillar orqali tushuntiradi. Bu nazariyaga koʻra, texnologik taraqqiyot va innovatsion jarayonlar oʻsishning tashqi sharoitlardan mustaqil ravishda shakllanadi. Shu bilan birga, inson kapitali — yaʼni ishchi kuchining malakasi, bilim darajasi va mehnat unumdorligi — iqtisodiy oʻsishning asosiy dvigatelidir.[1]

Endogen nazariya iqtisodiy oʻsishni rivojlantirishda davlat siyosatining rolini ham markaziy masala sifatida koʻrib chiqadi. Davlatning sarmoya, taʼlim, ilmiy-tadqiqot va infratuzilma sohalaridagi qarorlari iqtisodiy oʻsish surʼatlarini sezilarli darajada oshirishi yoki kamaytirishi mumkin. Masalan, taʼlim tizimini takomillashtirish va ilm-fanni rivojlantirish orqali malakali ishchi kuchi yaratiladi, bu esa uzoq muddatli barqaror oʻsishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, davlat tomonidan tadbirkorlik va innovatsiyalarni ragʻbatlantirish, soliq va moliyaviy siyosat orqali iqtisodiy faollikni qoʻllab-quvvatlash endogen oʻsishning muhim tarkibiy qismidir.

Endogen nazariyaga koʻra, iqtisodiy oʻsish jarayoni quyidagi asosiy komponentlarga bogʻliq:

Texnologik taraqqiyot: Innovatsion texnologiyalar ishlab chiqarish samaradorligini oshiradi, mahsulotlar sifatini yaxshilaydi va yangi bozorlarni ochadi. Masalan, axborot texnologiyalari va avtomatlashtirilgan ishlab chiqarish tizimlari iqtisodiy o'sishni tezlashtiruvchi omil hisoblanadi.

Inson kapitali: Ta'lim, malaka oshirish va ilmiy-tadqiqot faoliyati ishchi kuchining unumdorligini oshiradi. Malakali kadrlar yuqori texnologiyali ishlab chiqarish va innovatsion korxonalarda samarali faoliyat yuritadi.

Kapital investitsiyalari: Fizik kapital (qurilish, mashina-uskunalar) va moliyaviy kapital (sarmoya fondlari) ishlab chiqarish imkoniyatlarini kengaytiradi. Shu bilan birga, endogen nazariya investitsiya qarorlarini iqtisodiy subyektlar ichki motivlari bilan bog'laydi.

Tadbirkorlik va innovatsiya: Yangi biznes g'oyalari va texnologiyalar o'sishning asosiy dvigateli sifatida qaraladi. Tadbirkorlik faoliyati ichki iqtisodiy muhitdan kelib chiqib, yangi ish o'rinlari yaratadi va resurslardan samarali foydalanishni ta'minlaydi.

Endogen nazariya shuningdek, iqtisodiy o'sishning uzoq muddatli barqarorligini tushuntiradi. Neoklassik nazariya qisqa muddatli o'sish omillariga ko'proq e'tibor qaratgan bo'lsa, endogen nazariya ichki omillar va siyosiy-iqtisodiy qarorlar orqali o'sishni uzoq muddatda ham izohlash imkonini beradi. Shu nuqtai nazardan, endogen yondashuv iqtisodiy siyosat va rivojlanish strategiyalarini shakllantirishda amaliy ahamiyatga ega.

O'zbekiston sharoitida endogen nazariya iqtisodiy o'sish strategiyasini ishlab chiqishda qo'llanilishi mumkin. Masalan, mamlakatda ishlab chiqarish tarmoqlarini modernizatsiya qilish, innovatsion startaplarni qo'llab-quvvatlash, ilmiy-tadqiqot va ta'lim tizimini rivojlantirish orqali ichki o'sish dvigatellari faollashadi.

Shu bilan birga, davlat siyosati sarmoya va kreditlar, soliq imtiyozlari va eksportni rag'batlantirish orqali iqtisodiy o'sishga sezilarli ta'sir ko'rsatadi.

Endogen nazariya shuningdek, iqtisodiy o'sish va ijtimoiy barqarorlik o'rtasidagi bog'liqlikni ko'rsatadi. Iqtisodiy o'sish nafaqat milliy daromadni

oshiradi, balki ish o‘rinlari yaratadi, jamiyatdagi ijtimoiy tenglikni yaxshilaydi va siyosiy barqarorlikni mustahkamlaydi. Shu sababli, davlat va jamiyatning ichki qarorlari iqtisodiy o‘shish sur‘atlarini belgilashda muhim ahamiyatga ega bo‘ladi.

Shuningdek, endogen nazariya ichki o‘shishning strategik sohalarini aniqlashga yordam beradi: qishloq xo‘jaligi, sanoat, xizmatlar va texnologiya sohalari. Har bir sohada innovatsiyalar va malakali kadrlar ishlab chiqarish samaradorligini oshiradi. Shu tarzda, endogen nazariya iqtisodiy rivojlanishning izchil va barqaror modelini yaratishda ilmiy asos bo‘lib xizmat qiladi.

Endogen nazariya iqtisodiy o‘shishni tushuntirishda ichki omillarga asoslanadi: texnologik taraqqiyot, innovatsion jarayonlar, inson kapitali va davlat siyosati iqtisodiy o‘shishning markaziy dvigatellari sifatida namoyon bo‘ladi. Ushbu nazariya nafaqat iqtisodiy tahlil uchun ilmiy asos yaratadi, balki davlat siyosatini shakllantirish va barqaror iqtisodiy rivojlanish strategiyasini ishlab chiqishda amaliy qo‘llanilishga imkon beradi.

Endogen o‘shish nazariyasi 1980-yillarda R. Lucas, P. Romer, R. Barro kabi iqtisodchilar tomonidan shakllantirildi. Ular ishlab chiqqan model va tushunchalarga ko‘ra, inson kapitali, ilmiy-texnik tadqiqotlar, innovatsiyalar va inson resurslariga sarmoya o‘shishni ichki manba sifatida izohlaydi. Misol uchun, P. Romerning modeli texnologik o‘zgarishlar va ilmiy-tadqiqot faoliyati iqtisodiy o‘shishni aniqlovchi ichki omillar sifatida iqtisodiyotning o‘zida vujudga kelishini ta’kidlaydi. Shu nuqtai nazardan, davlat siyosati va korporativ investitsiyalar iqtisodiy o‘shishni rag‘batlantiruvchi muhim vositalar sifatida qaraladi.[2]

O‘zbekiston sharoitida endogen nazariyani iqtisodiy rivojlanish jarayonlarini tahlil qilishda qo‘llash dolzarb ahamiyat kasb etadi. Mamlakatning raqamli iqtisodiyotga o‘tish strategiyasi, investitsiyalarni jalb qilish, innovatsion sanoat korxonalarini rivojlantirish va ilmiy-tadqiqot infratuzilmasini mustahkamlash endogen o‘shish nazariyasi asosida tushuntirilishi mumkin. Endogen nazariyaga ko‘ra, ichki resurslarni samarali ishlatish, inson kapitalini rivojlantirish va innovatsiyalarni qo‘llab-quvvatlash o‘shish sur‘atlarini barqarorlashtiradi.

Endogen nazariya iqtisodiy o'sishning uzoq muddatli barqarorligini tushuntirishda muhimdir. Neoklassik modelda texnologik o'sish tashqi va noteng bo'lsa, endogen nazariyada texnologiya rivojlanishi iqtisodiy tizimning o'zida shakllanadi va davomiy o'sishga imkon yaratadi. Bu esa mamlakatlar o'rtasidagi iqtisodiy tafovutni kamaytirish, milliy iqtisodiy strategiyalarni samarali rejalashtirish va investitsiyalarni oqilona taqsimlash imkonini beradi.

Endogen o'sish nazariyasi davlat siyosatining rolini ham katta ahamiyatga ega deb hisoblaydi. Soliq siyosati, kadrlar tayyorlash tizimi, ilmiy-innovatsion grantlar va sarmoya rag'batlari o'sish sur'atlarini belgilovchi ichki omil sifatida ishlaydi. Shu nuqtai nazardan, O'zbekistonning ilmiy-texnikaviy va innovatsion rivojlanish strategiyasi endogen nazariyani amaliyotga tatbiq etishning yorqin misolidir.

Nazariy jihatdan endogen o'sishning asosiy komponentlari quyidagilardan iborat:

Inson kapitali: bilim, ko'nikma va malaka iqtisodiy resurs sifatida ishlatiladi. Malakali ishchi kuchi o'sish sur'atlarini oshiradi.

Innovatsiyalar: texnologik yangiliklar, yangi mahsulotlar va ishlab chiqarish usullari iqtisodiy samaradorlikni oshiradi.

Ilmiy-tadqiqot ishlari: ilmiy faoliyat va tajribaviy ishlab chiqarish yangi texnologiyalarni yaratadi va iqtisodiy o'sishga hissa qo'shadi.

Siyosiy-iqtisodiy institutlar: qonunchilik, soliq va investitsion siyosat o'sishni rag'batlantiruvchi ichki omillardir.

O'zbekiston misolida endogen nazariya asosida iqtisodiy o'sishning amaliy ko'rinishlari yaqqol ko'zga tashlanadi. Masalan, Toshkent shahri va viloyatlarda innovatsion texnoparklar va IT klasterlar tashkil etish, ilmiy-tadqiqot loyihalarini qo'llab-quvvatlash, startap va investitsiya fondlarini yaratish iqtisodiyotning ichki resurslaridan foydalanib barqaror o'sishni ta'minlashga xizmat qiladi.

Shu bilan birga, qishloq xo'jaligi, sanoat va xizmatlar sohasida malakali kadrlarni tayyorlash va texnologik yangilanishlarni joriy etish mamlakat ichidagi iqtisodiy tafovutni kamaytirishga yordam beradi.

Endogen nazariyaga ko'ra, iqtisodiy o'sish faqat tashqi omillarga emas, balki ichki resurslar va siyosiy-iqtisodiy qarorlarga bog'liq bo'ladi. Shu nuqtai nazardan, O'zbekistonning ilmiy-innovatsion va raqamli iqtisodiyotga o'tish strategiyasi endogen o'sish nazariyasini amalda qo'llashning yorqin namunasidir. Mamlakat ichidagi resurslarni samarali ishlatish, inson kapitalini rivojlantirish va ilmiy-texnikaviy tadqiqotlarni rag'batlantirish uzoq muddatli barqaror o'sishga olib keladi.[3]

Xulosa qilib aytganda, endogen o'sish nazariyasi iqtisodiy rivojlanish jarayonini tushuntirishda muhim nazariy vosita bo'lib, u innovatsiyalar, inson kapitali va siyosiy-iqtisodiy institutlar o'sish sur'atlarini belgilovchi ichki omillar sifatida qaraladi. O'zbekiston sharoitida bu nazariya mamlakatning raqamli iqtisodiyotga o'tish strategiyasini tushuntirish va iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashda amaliy qiymatga ega. Shu tariqa, endogen nazariya nafaqat iqtisodiy tushuntirish, balki davlat siyosatini shakllantirish va investitsiyalarni samarali taqsimlash uchun ham muhim vosita sifatida ishlatiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Axmedov, S. Iqtisodiy o'sish va innovatsiyalar: O'zbekiston tajribasi. Toshkent: Iqtisodiyot va Innovatsiya nashriyoti. 2022. 243- 245
2. Tursunov, M. Endogen iqtisodiy o'sish va milliy strategiyalar. Toshkent: Iqtisodiy tadqiqotlar markazi. 2021. 234,238
3. Rajabov, F. Ilmiy-innovatsion rivojlanish va iqtisodiy o'sish. Toshkent: Innovatsion iqtisodiyot nashriyoti. 2024.678
4. Romer, P. Endogenous Technological Change. Journal of Political Economy. 2020. 367
5. Lucas, R. E. On the Mechanics of Economic Development. Journal of Monetary Economics. 2023. 34,45
6. Barro, R. Economic Growth in a Cross Section of Countries. Quarterly Journal of Economics. 2021. 345